

ВІДГУК
офіційного опонента на дисертаційне дослідження
Попович Евеліни Михайлівни
«Психологічні умови морального розвитку учнів
професійно-технічних навчальних закладів»,
представлене на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук за спеціальністю
19.00.07 – педагогічна та вікова психологія

Зміни, що відбуваються в економічній, правовій, соціально-політичній та інших сферах українського суспільства актуалізують проблему визначення перспективних шляхів подальшого поступу нашої держави, орієнтації на розширення загальносвітового простору, зокрема ринку праці і трудових ресурсів. Адже ефективність економіки держави першою чергою визначається якістю наявних трудових ресурсів. Важливе значення у вирішенні цього питання припадає на професійно-технічну освіту, яка наочно віддзеркалює соціально-економічний стан у галузях виробництва і сфері послуг країни. Саме підготовка у професійно-технічних закладах освіти, на чому неодноразово наголошували представники МОН України презентуючи Закон України «Про професійно-технічну освіту», повинна стати центральним джерелом кадрового потенціалу й рушієм малого та середнього бізнесу в країні.

Професійна освіта України має шанс залучитися до світового освітнього простору за умов оновлення й модернізації опорних ланок освітньої системи в контексті вимог і можливостей третього тисячоліття. Проте, в умовах кардинальних змін, що відбуваються в суспільстві спостерігається деформація морально-ціннісних орієнтацій молодого покоління, що спричинює егоїстичні тенденції, знецінення загальнолюдських моральних цінностей. Для професійно-технічної освіти дана проблема є особливо актуальною з огляду на соціальний, моральний, освітній рівень учнівського контингенту. Особливої гостроти набуває гуманістична спрямованість професійної підготовки майбутніх фахівців на основі

утвердження загальнолюдських цінностей, культури, мистецтва, встановлення партнерських відносин у навчальному й професійному середовищі. На жаль сьогодні ми спостерігаємо дещо негативні тенденції у розвитку професійної освіти які стосуються моральної мотивації до навчання й професійного самовизначення, нестійкості моральних переконань та невизначеності щодо особистісних деонтологічних ідеалів учнів ПТНЗ.

Актуальність окресленої проблеми підтверджує значущість дисертаційного дослідження Е.М.Попович, спрямованого на визначення психологічних умов морального розвитку учнів засобами активізації механізмів особистісного і професійного розвитку учнів ПТНЗ.

З огляду на недостатньо розроблений контекст досліджуваної проблеми, автором досить чітко й логічно визначено об'єкт, предмет, мету дослідження, а також окреслено науково-прикладні завдання, які цілісно охоплюють змістово-функціональну семантику роботи. Задля досягнення поставлених завдань у роботі цілком доцільно використано низку теоретичних, емпіричних, статистичних та формувальних методів наукового пізнання, що свідчить про належний рівень наукової підготовки дисертантки.

В структурному плані імпонує чітка побудова дослідження, в якому гармонійно узгоджені теоретичні складові та прикладні аспекти заявленої проблематики; науковий апарат дисертації насичений необхідними структурними елементами, зміст яких свідчить про широке бачення автором сутності морального розвитку особистості в психології та психологічних особливостей морального розвитку учнів професійно-технічних навчальних закладів.

Зміст першого розділу дисертації **«Теоретичний аналіз проблеми морального розвитку учнів професійно-технічних навчальних закладів»** заслуговує на позитивну оцінку, оскільки містить ґрунтовний аналіз зарубіжної та вітчизняної літератури з досліджуваної проблеми. Зокрема, в даному розділі представлено результати детального вивчення особливостей морального розвитку особистості з позиції філософської та педагогічної думки. Заслуговує на

схвалення ґрунтовність представлення дисертанткою таких основних підходів до вивчення морального розвитку як: психоаналітичний, когнітивний, гуманістичний, соціально-психологічний.

Вдалим у теоретичному аналізі видається акцент на етапах (засвоєння моральних знань і зразків, моделювання морально-ціннісної мотивації, реалізації моральної поведінки) морального розвитку особистості учнів профтехучилищ, в основу яких покладені положення особистісно-орієнтованого підходу щодо прийняття особистості як найвищої цінності, носія внутрішнього потенціалу її морально-духовного зростання. Дані положення відзначаються фундаментальністю, логічністю та ґрунтовністю як в процесі розробки проблеми морального розвитку особистості у психологічній науці так і їхньої апробації в навчально-виховному процесі професійно-технічного навчального закладу. Науково обґрунтованою є запропонована Е.М. Попович структура морального розвитку особистості юнацького віку, динамічними частинами якого визначено інформаційно-пізнавальний, ціннісно-мотиваційний і поведінковий компоненти (рис. 1.1, с. 57 дис.).

На підставі аналізу літературних джерел з проблем морального розвитку учнів професійно-технічних навчальних закладів дисертантка констатує, що саме на юнацький вік припадає активізація морального розвитку особистості. У контексті багатогранного осмислення вищезазначеної проблеми та аналізі соціальних і педагогічних умов цього процесу, дослідниця подає своє бачення розуміння специфіки морального розвитку учнів ПТНЗ. Вважаємо правильною наукову позицію Е.М. Попович щодо виокремлення саме психологічних умов морального розвитку учнів професійно-технічних навчальних закладів, як складної системи внутрішньо-інтегрованої сукупності когнітивних (моральні знання, моральні переконання), ціннісно-мотиваційних (моральна самооцінка, ціннісне ставлення до себе та інших, моральна мотивація) та поведінкових (моральний самоконтроль, моральна саморегуляція) характеристик їх особистості, що

визначають моральну обізнаність, морально-ціннісну мотивацію, та закріплення останніх у моральній самосвідомості як активних внутрішніх регуляторів поведінки (с. 72 дис.).

Результати глибокого та розгорнутого аналізу проблеми психологічних умов морального розвитку учнів ПТНЗ знайшли закономірне продовження у здійсненому авторкою експериментальному дослідженні, що відображено у другому розділі дисертації **«Емпіричне дослідження процесу морального розвитку учнів професійно-технічних навчальних закладів»**. Сенс представленого дослідження визначається характером методологічного інструментарію, обґрунтованістю методологічних засад дослідження які відповідають предметному спрямуванню. Використаний діагностичний інструментарій (методики, шкали й анкети) цілком відповідає структурі, компонентам та показникам вивчення особливостей морального розвитку учнів профтехучилищ. Важливим критерієм достовірності результатів експериментального дослідження є достатня величина вибірки дослідження.

Здійснене експериментальне дослідження дозволило встановити особливості впливу психологічних умов на моральний розвиток особистості та закономірності морального розвитку учнів професійно-технічних навчальних закладів. Теоретико-прикладну значущість має також виокремлення дослідницею на підставі аналізу наукових праць таких критеріїв морального розвитку учнів ПТНЗ як: моральна обізнаність, моральна рефлексія, моральні переживання, моральний вчинок.

Науково-практичний інтерес становлять отримані результати констатувального етапу дослідження, які вказують на прямий взаємозв'язок між психологічними умовами та моральним розвитком особистості учнів професійно-технічних навчальних закладів. Чим вищий рівень сформованості психологічних умов, тим вищий рівень морального розвитку особистості учнів ПТНЗ. В результаті констатувального експерименту встановлено, що в учнів ПТНЗ переважають середній та низький рівні морального розвитку.

Коректним є застосування дисертанткою методів кількісної обробки даних (визначення середніх значень і відсоткових співвідношень емпіричних показників, розрахунки коефіцієнтів рангової кореляції (r) Спірмена, факторний аналіз). Так, результати кореляційного аналізу засвідчили, що моральні знання, моральні переконання, моральна самооцінка, ціннісне ставлення до інших, моральна мотивація, моральний самоконтроль та моральна саморегуляція є необхідними психологічними умовами морального розвитку учнів професійно-технічних навчальних закладів. Результати факторного аналізу дозволили емпірично простежити взаємозв'язок між: «Інформаційно-пізнавальним» фактором та шкалою моральні знання; фактором «Ціннісно-мотиваційний» та шкалами моральна самооцінка, ціннісне ставлення до інших і моральна мотивація; фактором «Поведінковий» та шкалами моральна саморегуляція і моральний самоконтроль. Форма презентації одержаних результатів, ретельність їх аналізу й інтерпретації здійснені на високому науковому та професійному рівні. Відповідні психологічні та математико-статистичні методи опрацювання даних дають підставу вважати дослідження методологічно вивіреною.

На увагу заслуговує технологія організації, проведення та впровадження положень формульованого експерименту презентованого у третьому розділі дисертації **«Актуалізація психологічних умов морального розвитку учнів професійно-технічних навчальних закладів»**. Практична спрямованість роботи простежується у розробці авторської експериментальної програми та моделі актуалізації психологічних умов морального розвитку учнів ПТНЗ. Програма включала індивідуальні та групові форми роботи з учнями, під час яких робилися спроби подолання психологічних захистів особистості, пов'язані зі скептичним ставленням як до процесу психологічної допомоги взагалі, так і до моральних норм поведінки молодшої людини.

Розвивальна робота із розв'язання проблеми морального розвитку учнів профтехучилищ реалізовувалась на етапі формульованого експерименту

у формі психологічного тренінгу, мета якого полягала в ознайомленні учнів з моральними принципами співіснування людства, трансформації ціннісно-смыслових установок щодо моральності та морального розвитку, активізації моральної самосвідомості та оволодіння навичками реалізації вироблених моральних переконань у повсякденній поведінці та вчинках; перегляд відеофільмів з моральним контекстом. Заслуговує на увагу застосування автором різних форм і методів тренінгової роботи: бесіди, групові дискусії, групове обговорення та рольове програвання проблемних ситуацій морального змісту.

До наукових здобутків дисертантки варто віднести розроблену авторкою триступеневу модель актуалізації психологічних умов морального розвитку учнів ПТНЗ, яка відображає комплекс психолого-педагогічних заходів, спрямованих на покращення показників досліджуваного психологічного утворення (рис. 3.1, с. 134 дис.). Нам імпонує ідея моделі, яка полягає у тому, що всі компоненти морального розвитку учнів ПТНЗ взаємопов'язані між собою і становлення одного компонента є необхідною умовою якісного розгортання наступного.

Дисертанткою ґрунтовно описані і статистично доведені відмінності між експериментальною та контрольною групами після експерименту, що свідчить про належний рівень психологічної та методологічної культури дослідження. Результати апробації авторської програми засвідчили наявність статистично значущих позитивних змін за переважною більшістю досліджуваних показників, що свідчить про її високу ефективність і доцільність застосування з метою покращення показників морального розвитку учнів професійно-технічних навчальних закладів.

Таким чином, дисертантка продемонструвала вміння здійснювати науковий аналіз та узагальнювати отримані результати, формулювати теоретичні висновки та практичні пропозиції. Наведені авторкою висновки та рекомендації, які є особливо цінними для практичних психологів, фахівців психологічної служби ВНЗ, безумовно, впливають з теоретичного та експериментального дослідження і спрямовані на розвиток теорії

педагогічної та вікової психології з удосконалення психологічних умов морального розвитку особистості у період ранньої юності.

У загальних висновках роботи цілісно представлені на достатньому рівні узагальнення сутнісні аспекти проблеми, що вирішувалася. Автореферат, публікації автора відповідають змісту дисертації та відображають основні положення дисертаційного дослідження. Дисертаційна робота пройшла відповідний рівень апробації дослідження.

Загалом дисертаційне дослідження Попович Евеліни Михайлівни заслуговує на позитивну оцінку, воно є завершеним, самостійним дослідженням, яке справляє враження професійності, є гідним внеском у розвиток сучасної психологічної науки. Але поряд з вище зазначеними позитивними сторонами до змісту дисертаційної роботи можна висунути деякі зауваження та пропозиції:

1. Підсумовуючи зміст параграфу 1.2., ви робите висновок про наявність таких особливостей морального розвитку особистості юнацького віку, як системність, діяльнісна та вікова обумовленість, детермінованість. Однак, нечітко обґрунтовуєте підстави для такого висновку.

2. Яким чином аналіз частоти вживання моральних понять учнями професійно-технічних навчальних закладів (параграф 2.2.), дозволив вам виявити особливості їх моральних уявлень та переконань? Адже частота вживання моральних понять нетотожна сформованості моральних уявлень і переконань.

3. У параграфі 3.1 дещо поверхово визначено цілі та завдання запропонованої дисертанткою програми актуалізації психологічних умов морального розвитку учнів професійно-технічних навчальних закладів. Варто було б їх деталізувати і чіткіше показати зв'язок між висновками й результатами емпіричного дослідження та завданнями психорозвиваючої роботи в рамках формувального експерименту.

4. У цьому ж таки параграфі презентовано модель актуалізації психологічних умов морального розвитку учнів професійно-технічних

навчальних закладів (Рисунок 3.1.). Проте, у тексті параграфу недостатньо інтерпретовано зміст моделі щодо зв'язків між узагальненнями за результатами теоретичного дослідження та методологією її побудови.

5. Дисертаційна робота не позбавлена стилістичних огріхів, вживання русизмів та граматичних помилок.

Втім, висловлені зауваження та побажання не зменшують загальної високої оцінки дисертації. Загалом текст дисертації вдало структурований і логічно завершений, адже відчувається справжня захопленість дисертантки науковим пошуком, глибокий інтерес до своєї теми. З огляду на усе сказане вище, можна стверджувати, що дисертаційна робота **«Психологічні умови морального розвитку учнів професійно-технічних навчальних закладів»** за своїм науковим рівнем, актуальністю та практичним значенням відповідає чинним вимогам пп. 9, 11, 12, 13 «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. № 567, які висуваються до кандидатських дисертацій, а її авторка, **Попович Евеліна Михайлівна**, заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія.

Офіційний опонент:

доктор психологічних наук, професор,
перший проректор, завідувач кафедри
вікової та педагогічної психології
Рівненського державного
гуманітарного університету

Р.В. Павелків

